

Recenzijos

KOVA DĖL TUŠČIOS VIETOS

Alvydas Jokubaitis. *Vertybių tironija ir politika*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2012. – 186 p. ISBN 978-609-459-032-0

Originalios filosofijos monografijos nėra ypač dažnas reiškinys Lietuvoje, o siauras dalykinės specializacijos ribas įveikiantis pripažinto filosofijos profesoriaus veikalas pasitaiko dar rečiau. Prie tokių neabejotinai priskirtina Vilniaus universiteto Filosofijos fakulteto bei TSPMI profesoriaus Alvydo Jokubaičio knyga *Vertybių tironija ir politika* (Vilniaus universiteto leidykla, 2012. 186 p.).

Knygoje analizuojamas mokslo bei religijos santykis su morale ir politika. Jos įvade formuluojamas išpūdingas tikslas: „įrodyti, kad modernusis mokslas yra pagrindinis vertybių tironijos kūrėjas, o liberalusis politinis neutralumas yra šališkas mokslinio mąstymo atžvilgiu“ (p. 8). Šiuo tikslu parašytą monografiją sudaro dešimt skyrių, kuriuose pateikiamas palaiapsniui stiprėjantis kritinis autoriaus požiūris į tai, ką jis vadina moderniojo mokslo, o ypač – į to mokslo neigiamą poveikį visuotinei dorovei. Monografijoje cituojama ir aptariama gausybė autorių, nuo Aristotelio, Hume'o ar Kanto, Heideggerio ar Carnapo iki Rawlso, Foucault ar Korsgaard. Čia svarstomos kelios teorinės linijos – liberalizmo ir moderniojo mokslo, moralės ir mistikos, vertybių ir ideologijų santykiai.

Knyga yra įdomi mėginimu mokslo ir religijos santykį svarstyti ne vien moralės, bet ir politikos aspektu, tinkamai praplečiant senos problematikos kontekstą. Politika čia aptariama kaip „tuščia vieta“, kuri „neturi savarankiškų vertybių“ (p. 27) ir kuriai reikalingi išoriniai prasmės šaltiniai. Ši tuščia vieta, ar bent jau jos prieangis, prof. Jokubaičio pristatoma kaip mokslo ir religijos kovos arena: „Pripažinus, kad nepolitiniai prasmės šaltiniai gali keisti politikos supratimą, būtina matyti pagrindinius tai darančius veikėjus. ... Mokslinis ir religinis požiūris į pasaulį šiandien yra du pagrindiniai kovotojai dėl politinės minties“ (p. 64).

Įtemptos mokslo ir religijos sąveikos tema tarsi raudona gija eina per beveik kiekvieną monografijos skyrių. Tai jautrus ir komplikotas klausimas, neprarandantis aktualumo mažų mažiausiai nuo tų laikų, kai inkvizicija ant laužo sudegino Giordano Bruno ar kai siekiant išsaugoti tikėjimo grynumą ir dorą Rene Descartes'o veikalai buvo įtraukti į *Index librorum prohibitorum*.

Mokslo ir religijos sąveiką prof. Jokubaitis analizuoja pasitelkdamas paprastą neįveikiamo mokslo ir religijos priešingumo schemą. Susidaro išpūdis, jog autoriui paranki pozityvistų propaguota faktų ir vertybių perskyra.

Ji leidžia teigti, jog „mokslas negali pagrįsti moralinio privalėjimo“ (p. 65). Tačiau, pasak autoriaus, mokslininkai jos esą nepaiso, taip mėgindami *per impossibile* peržengti savo galimybių ribas. Kalbėdamas apie mokslo pretenzijas ir galimybių ribas prof. Jokubaitis dažniau konstatuoja savo požiūrį, nei grindžia jį konkrečiais argumentais ar pavyzdžių analize. Keblu ir tai, jog pats žodis „mokslininkai“ monografijoje dažniausiai vartojamas lyg populiariojoje žiniasklaidoje, t. y. apsieinant be nuorodų į konkrečius veikalus ar personalijas, o ten, kur aptariamos „mokslinės pasaulėžiūros“, šaltiniai įvardijami, turime reikalą su tarpukario arba pokario pozityvistais. Dėl to skaitytojui visai pagrįstai gali kilti klausimas, ar daugelis autoriaus teiginių apie mokslą ar mokslininkus yra verifikuojami šiuolaikinio mokslo ir mokslininkų atžvilgiu.

Monografijoje mokslas personifikuojamas kaip reali, autoriaus požiūriu, destruktvyviai veikianti jėga. Čia visiškai nesunkiai pereinama nuo mokslo prie mokslininkų, nuo mokslininkų prie pozityvistų, ir atvirkščiai. Visi jie prof. Jokubaičio aprašomi sodriu, įtaigiu, nors akademinė literatūrai ne visai įprastu žodynu: jie „bijo“, „veidmainiauja“, „užkariauja“, „skverbiasi“, „prievara primeta“ savo pasaulėžiūrą ir t. t. Į religiją žvelgiama kaip „pasipriešinimo mokslui formą“, kuri šiandien atsidūrusi „tarp labiausiai mokslo nutildytų balsų“ (p. 84).

Norisi suabejoti, ar visada korektiškai apsieinama su aptariamais autoriais. Pavyzdžiui, amerikiečių filosofas Thomas Nagelis, kuris, jeigu jau reikėtų etiketės, yra racionalistas, kone visuose savo darbuose kritikuojantis reduktyvistinį materialistinį pasaulėvaizdį, prof. Jokubaičio vadinamas pozityvistu; Ludwigas Wittgensteinas – empiristu, nors tai kažkodėl netrukdo jo laikyti

ir mistiku. Gal tai ir nereikšmingos detalės, tačiau įspūdi, jog monografijos autorius yra užvaldytas pagrindinio tikslo – žūtbut įtikinti, jog „mokslininkai yra pagrindiniai vertybių tironijos kūrėjai, ir jie nenori net girdėti apie kokius nors savo veiklos apribojimus“ (p. 172), – sustiprina laisvokas kai kurių citatų traktavimas. Antai kaip pozityvisto, kuris lengvai užmiršo savo „išpuoselėtą fakto ir vertybių perskyrą“, pavyzdį prof. Jokubaitis pateikia prof. Evaldą Nekrašą, teigdamas, jog šis „įrodinėja, kad ištikimybė gali būti aiškinama cheminėmis reakcijomis – kokias medžiagas ir kokiais kiekiais gamina mūsų organizmas“ (p. 66), nors nurodytoje vietoje Nekrašas teigia, jog psichologija, ypač neuropsichologija, „šiandien geba atskleisti ne tik psichikos būvių, bet ir *moralės* terminais vertinamų būdo ir elgesio bruožų, tokių kaip ištikimybė, (dalinę) priklausomybę nuo cheminių veiksmų, t. y. nuo to, kokias chemines medžiagas ir kokiais kiekiais gamina vieno ar kito žmogaus organizmas (E. Nekrašas, *Pozityvus protas*, 2010, p. 396). Dar keisčiau tai, jog Kantas kritikos už tai, jog „neneigė empirinės žmogaus veiksmų determinacijos“ ir „pripažino, kad mūsų poelgiai yra reiškinių pasaulio dalis (nes susieti su kūnu) ir gali būti aiškinami empirinių mokslų kalba“ (p. 101), monografijoje nesulaukia.

Kai nėra paisoma conceptualinių skirtumų tarp *aiškinimo* ir *dalinės priklausomybės atskleidimo, istorijos* ir *istorizmo, ekonomikos* ir *laisvos rinkos, mathesis universalis idėjos* ir paprasčiausio *skaičiavimo*, kai išblėsta dėmesys skirtumams tarp *bažnyčios* ir *religijos*, tarp *pozityvizmo* ir *racionalizmo* ir pan., iš akiračio būtinai išnyksta tiek laisvamaniškos, tiek religinės mokslinio pažinimo refleksijos ir argumentų rafinuotumas, o problemų laukas išlyginamas iki abstrakčios ir tiesmukos

priešpriešos mokslas *versus* religija. Pakylama į tokį abstrakcijos lygį, kuriame nėra reikalo skaitytis su reikšmingomis metodologinėmis distinkcijomis. Dviejų pagrindinių prof. Jokubaičio monografijos personažų – mokslo ir religijos – charakteriai tampa paprasti ir aiškūs, tarsi Kanapinis ir Lašininis lietuvių tautosakoje.

Eliminavus jautrumą argumentacijos niuansams ir pasitelkus emocingą kalbą, prof. Jokubaičio monografija įgauna melodramos, pasakojamos iš esą skriaudžiamos religijos perspektyvos, bruožų. Tačiau taip apmąstant procesus kyla pavojus skirti pernelyg mažą reikšmę visuomenės ar jos individų laisvam pasirinkimui, jų autonomiškai sprendimo galiai. Pasidaro neaišku, kaip derėtų (be kita ko, ir politinės praktikos požiūriu) vertinti galimybę savarankiškai apsispręsti ir pasirinkti vertybes, jas lemiančią (ar jų nulemtą) pasaulio sampratą, pagaliau tiesos ir racionalumo standartus.

Prof. Jokubaitis pripažįsta, jog moralė numato moralės subjekto autonomiją: „Dorovė negali būti traktuojama kaip nusistovėjusios elgesio normos, bet numato laisvę, galinčią peržengti bet kurią nusistovėjusią normą“ (p. 88). Tačiau jis tuo pat metu į tą autonomiją žvelgia su nepasitikėjimu, nes autonomiški moralės subjektai *de facto* ne visada renkasi „absoliučias“ vertybes: „Mintis, kad kiekvienas žmogus gali siekti savo gėrio sampratos, netikėtai perauga į mintį, kad nebūtina siekti kažko daugiau, negu pagarba kitų žmonių teisėms“ (p. 53). Knyga baigiama pesimistine išvalga, jog „nyksta suvokimas, kad padorių žmonių visuomenė ... reikalauja pagarbos moralės suverenitetui“ (p. 172). Prof. Jokubaičio cituojamas „vertybių tironijos“ termino kūrėjas Nicolai Hartmannas tiksliai pastebi, jog vertybių tironija, be kita ko, reiškiasi

kaip vertybių pretenzija į absoliutumą, t. y. į iškilimą virš subjektų autonomijos: „Hartmannas kalbėjo apie individų išpažįstamų vertybių polinkį į tironišką savęs įtvirtinimą. Jo žodžiais, kiekviena vertybė, „kartą įgijusi galią, turi tendenciją šią galią plėtoti toliau ir tampa tironu net visam žmogiškajam *ethos*.“ (p. 30f). Todėl keista, kad monografijoje, kurioje tiek dėmesio skiriama nuasmenintai mokslo ir religijos įtampai, jų pasaulio vaizdo priešpriešai, palyginti mažai dėmesio sulaukia logiškai gilesnis ir moralės subjektui sudėtingesnis konfliktas tarp „moralinės autonomijos“ ir „absoliučių (moralinių) vertybių“ idėjų. Apmąstant autoriaus poziciją norisi klausti, kas verčia abejojti, jog mokslas laimi politinės galios kovą prieš religiją būtent moralinės autonomijos sąlygomis, galbūt net prisidėdamas prie tos autonomijos įtvirtinimo? Ir ar nevertėtų apie religijos ir mokslo prieštaravimus mąstyti moralinės autonomijos ir absoliučių vertybių priešpriešos šviesoje? Jei mokslas ir religija nesutaria dėl absoliučių vertybių ir vertybės yra „absoliučios“ tik pasaulėžiūros kontekste, tai ar autonomijos pajungimas konkrečiai (mokslinei ar religinei) pasaulėžiūrai ir jos vertinimas „absoliučių“ vertybių atžvilgiu nėra, kaip kartais sako britai, vežimo statymas prieš arklių?

Žinoma, paprastų ir vienareikšmių atsakymų į tokius klausimus galėtų tikėtis tik naivuolis. Laikais, kai dauguma humanitarinių ir socialinių mokslų veikalų rašomi iš profesinės pareigos, be didesnio talento ar misijos suvokimo, filosofinis veikalas, provokuojantis diskusiją ir keliantis daugiau klausimų, nei pateikiantis atsakymų, pasižymi savybe, kurios negali nuvertinti net ir tie skaitytojai, kurių autoriaus idėjos ar argumentai neįtikino. Tai neabejotinas knygos *Vertybių tironija ir politika* pranašumas.

Jonas Dagys